

ZH
ZHUBANOV
UNIVERSITY

«ЖАСТАР, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛАР»
атты Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру»
бағдарламасы аясындағы студенттер, магистранттар, аспиранттар,
докторанттар және жас ғалымдардың
XIV Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ
2018 жылдың 12 сәуірі

МАТЕРИАЛЫ
XIV Международной научно-практической конференции
студентов, магистрантов, аспирантов, докторантов и молодых ученых
в рамках программы главы государства Н.А. Назарбаева
«Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания»
«МОЛОДЕЖЬ, НАУКА И ИННОВАЦИИ»
12 апреля 2018 года

MATERIALS
of the XIV International Scientific-Practical Conference
of Students, Graduates, Postgraduates, Doctoral Students and
Young Scientists in the Frame of Program of State Head N.A. Nazarbayev
«View in the Future: Modernization of Social Consciousness»
«YOUTH, SCIENCE AND INNOVATIONS»
April 12, 2018

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Қ. ЖҰБАНОВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ Өңірлік мемлекеттік университеті**

«ЖАСТАР, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛАР»

атты Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасы аясындағы студенттер, магистранттар, аспиранттар, докторанттар және жас ғалымдардың XIV Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының

МАТЕРИАЛДАРЫ

III ТОМ

2018 жылдың 12 сәуірі

МАТЕРИАЛЫ

XIV Международной научно-практической конференции студентов, магистрантов, аспирантов, докторантов и молодых ученых в рамках программы главы государства

Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания»

«МОЛОДЕЖЬ, НАУКА И ИННОВАЦИИ»

ТОМ III

12 апреля 2018 года

MATERIALS

of the XIV International Scientific-Practical Conference of Students, Graduates, Postgraduates, Doctoral Students and Young Scientists in the Frame of Program of State Head N.A. Nazarbayev
«View in the Future: Modernization of Social Consciousness»

«YOUTH, SCIENCE AND INNOVATIONS»

PART III

April 12, 2018

Ақтөбе – Aktope – Aktobe

УДК 001(063)

ББК 72

Ж33

Редакция алқасы: **Ердембеков Б.А.** – Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің ректоры, филология ғылымдарының докторы, профессор; **Бекназаров Р.А.** – ғылым және инновациялар жөніндегі проректор, тарих ғылымдарының докторы, доцент; **Шункеев К.Ш.** – бірінші проректор, физика-математика ғылымдарының докторы, профессор; **Абенова Б.С.** – оқу ісі жөніндегі проректор, тарих ғылымдарының кандидаты, доцент; **Иісбекұлы Б.** – ғылымиинновациялық бағдарламалар департаментінің директоры, филология магистрі; **Сариев О.Р.** – техникалық факультетінің деканы, техника ғылымдарының кандидаты, доцент; **Мясникова Л.Н.** – физика-математика факультетінің деканы, физика-математика ғылымдарының кандидаты, доцент; **Мұхтаров С.С.** – кәсіби-шығармашылық факультетінің деканы, филология ғылымдарының кандидаты, доцент; **Тасмаганбетов А.Б.** – экономика және құқық факультетінің деканы, экономика ғылымдарының кандидаты; **Жусупова Ж.А.** – педагогика факультетінің деканы, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент; **Махамбетов М.Ж.** – жаратылыстану факультетінің деканы, PhD доктор, қауымдастырылған профессор; **Купенова Г.Ы.** – тарих факультетінің деканы, тарих ғылымдарының кандидаты, доцент; **Садирова К.К.** – филология факультетінің деканы, филология ғылымдарының кандидаты, доцент; **Коптлеуова К.Б.** – шетел тілдері факультетінің деканы, филология ғылымдарының кандидаты, доцент; **Қуатбай Е.Қ.** – техникалық факультеті деканының ғылыми-зерттеу жұмыстары және өндіріспен байланыс жөніндегі орынбасары, техника ғылымдарының магистрі; **Тұрғанбай Ж.Ә.** – Металлургия және тау-кен ісі кафедрасының оқытушысы, техника ғылымдарының магистрі.

Ж33. ЖАСТАР, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛАР: атты Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасы аясындағы студенттер, магистранттар, аспиранттар, докторанттар және жас ғалымдардың XIV Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары = **МОЛОДЕЖЬ, НАУКА И ИННОВАЦИИ:** Материалы XIV Международной научно-практической конференции студентов, магистрантов, аспирантов, докторантов и молодых ученых в рамках программы главы государства Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» = **YOUTH, SCIENCE AND INNOVATIONS:** Materials of the XIV International Scientific-Practical Conference of Students, Graduates, Postgraduates, Doctoral Students and Young Scientists in the Frame of Program of State Head N.A. Nazarbayev «View in the Future: Modernization of Social Consciousness» – Ақтөбе: Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, 2018. – 189 б. – Ақтөбе: Актюбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова, 2018. – 189 с. – Aktoobe: K. Zhubanov Aktoobe Regional State University, 2018. – 189 p.

ISBN 978-601-7959-12-8

Жинаққа «Жастар, ғылым және инновациялар» атты XIV Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының қорытындысы бойынша философия, тарих, филология, педагогика, психология, экономика, құқық, музыка, спорт, математика, физика, информатика, жаратылыстану және техникалық ғылымдарының өзекті мәселелері бойынша студенттер, магистранттар, аспиранттар, докторанттар және жас ғалымдардың ең үздік ғылыми еңбектері енгізілген.

В сборнике по итогам XIV Международного научно-практического конференции «Молодежь, наука и инновации» представлены лучшие научные работы студентов, магистрантов, аспирантов, докторантов и молодых ученых, посвященные актуальным вопросам философии, истории, филологии, педагогики, психологии, экономики, правоведения, музыки, спорта, математики, физики, информатики, естественных и технических наук.

The best scientific works of students, graduates, postgraduate students, doctoral students and young scientists on the top issues of philosophy, history, philology, pedagogy, psychology, economics, law, music, sports, mathematics, physics, computer science, natural and technical sciences are presented in the collection following the results of the XIV International Scientific and Practical Conference «Youth, Science and Innovations».

№5 СЕКЦИЯ
«ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ ДАМУ БАҒЫТТАРЫ МЕН
БОЛАШАҒЫ»

СЕКЦИЯ №5
«РАЗВИТИЕ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ»

SECTION №5
«DEVELOPMENT OF NATURAL SCIENCES: REALITIES AND PERSPECTIVES»

ЖАЗДЫҚ БИДАЙ - ҚАЗАҚСТАН БРЕНДИ

Сұлтанғали П.Н., Бірлік Т.Ә.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Бидай – дәнді-дақылдар тобына жататын, көбінесе шөптесін біржылдық өсімдік. Дәнді дақылдардың ішіндегі ең басты және ең көп өндірілетін дақыл. Басты азық-түлік өнімі ретінде бидайдың аса бағалы қасиеттері бар. Ең алдымен бидай-аса құнарлы да қуатты азық,оны сақтау да қиын емес. Бидай өнімі адамдар үшін ғана емес, сонымен бірге мал үшін де бағалы жемшөп. Бидай өнімдері кең көлемде өнеркәсіпте де қолданылады. Атап айтсақ, бидай дәнінен крахмал, май және клейковина алынады. Сондықтан қазіргі жақсы механикаландырылған және мамандандырылған ауылшаруашылығы жағдайында бидай түсімін арттырудың жолдарын жетілдірген жөн. Оның алғашқы алғышарты аса бағалы бидай сорттарын өсіріп шығару.

Барлық дәнді-дақылдар өнімінің 60%-ын жаздық бидай береді. Жаздық бидай-салқынға айтарлықтай төзімді дәнді-дақыл. Қазақстан жерінде жаздық бидайды өсірудің ежелгі кезеңіне көз жүгіртсек, ауыл шаруашылығы ғылымдарының академигі Мехлис Сүлейменовтың зерттеулерінде өлкемізде бұл дақылды өсіру біздің заманымыздан бұрынғы II мың жылдықта қолға алыныпты. Ол кезде қазақтар масағын теріп, дәнін тоқпақпен бастырып, астығын алған. Алғашқы жаздық бидай сортын қожа бидай деп атаған. Жаздық бидай егісі Әулиеата жерінде XX ғасырдың басында қолға алынады. Кеңестік ұжымдастыру (1928-1930ж.ж) кара шаруаларды колхоздарға кіргізу кезеңінде жаздық бидай егісінің көлемі 3млн 800мың гектарға кеңейген.

Қазақстанда өндірілетін астықтың тоқсан пайыздан астамы жаздық бидай есебінен алынады. Статистика деректеріне жүгінсек, КСРО кезінде Қазақстандағы жаздық бидай егісі 25 миллион гектарға орналасты. Жиналған барлық астықтың тоқсан пайызы жаздық бидайдан жиналды. Бидай селекциясының прогресі нәтижесінде бұл дақылдың суыққа төзімді, ылғал мен тыңайтқышты тиімді пайдалануға болатын мол өнім беретін сорттары өсіріліп келеді. Жаздық бидайдың Қызылбас, Ниратрикс-28, Скала, Алмаз, Шортанды25, Накат, Орал-52, Қазақстан-126, Қазақстан 4 сорттарын шығарып, егіншілікке енгізуге орай жаздық бидайдың өнімі артып, дақыл астығын экспортқа сату 5 көлемі кеңейді. Атап айтсақ, жаздық бидайдың егіс көлемі 19 миллион гектарға жеткізілді, өнімі жыл санап көтеріліп келеді. Бұған жетуде селекцияның алатын орны ерекше. Қазіргі кезде селекционерлеріміздің тапжылмай тер төгулеріне орай жаздық бидайдың 49 сорты егілуде. Олардың ішінде жаздық бидайдың Безенчук 139, Омбы рубины, Орынбор 2, Светлана сорттары кең қолданылуда.

Бидайдың егістік көлемі мен оның жалпы түсімі бойынша біздің еліміз жер жүзінде бірінші орында. Бидайдың кең тарауына оның құрамында сумен қосылып сағызға айналатын ақуыздардың болуы себепші екен. Осындай жұғымдылығы ескеріліп, жаздық бидай дәнді дақылдар егістігінің 75-80%-да өсіріледі.

Топырақтың құрамы жеңіл болып келетін қуаңшыл аймақтарда жаздық бидайды сәуірдің соңы мен мамырдың басында сепкен дұрыс. Жаздық бидайдың тұқым себілгеннен егін жиналғанға дейінгі қажетті ылғалдың мөлшері 390-400 мм деңгейінде болғаны жөн. Қуаңшыл жылдары жаздық бидайды 5-6 см, аса қуаңшыл маусымда 7-8 см тереңдікте сепкен жөн. Жаздық бидайды тиімді себуге қажетті техника СЗС-2,1 аңыздық сеялка.

Астықтың сапасын анықтауда оның қазіргі нақтылы жағдайын білу өте қажет. Оған астық шаруашылығында: оның ылғалдылығы, тазалығы, емпературасы, пісу кезеңі тағы басқа агротехникалық талаптар жатады.

Астықтың басты өнімі жаздық бидай дедік жоғарыда. Жер жүзінде бұл дәнді дақылдың 27 түрі өсіріледі. Осы жаздық бидайдың селекциялық негізін қалаушы 1970 жылдан бері өмірін ғылыми ізденісін жалғастырып келе жатқан, Қазақ егіншілік ғылыми-зерттеу институтының бас маманы Оразалиев Рахым Алмабекұлы дер едік. Бұл ғалым бидайдың бірнеше сорттары мен түрінің негізгі биологиялық заңдылықтарын, қазақстандық агроэкологияны, бірнеше сорттарының биологиялық және селекциялық мәдениетін зерттеген.

Қолданылған әдебиеттер

1. Қазақстан заман, 2009, 21 қараша.
2. Қостанай таңы, 2011, 15 қараша.
3. Вестник сельскохозяйственной науки Казахстана, 2003, №2, с.6

Ғылыми жетекшісі: а.ш.ғ.к. Аманова Р.П.

